

В Франц Верфель

40 днів
Муса-Дага

Роман

Харків
«Фоліо»
2017

Книга перша
ПРИЙДЕШНЄ

Аж доки, Володарю святий та істинний, не судитимеш, і не чиниш помсти тим, хто живуть на землі, за кров нашу?

*Одкровення
святого Івана Богослова. 6, 10*

Розділ перший
ТЕСКЕРЕ

— Як я тут опинився?

Ці слова Габріель Багратян вимовляє вголос, сам того не усвідомлюючи. Так у них не чується запитання, а щось незрозуміле, якесь урочисте здивування, що переповнює його до країв. Навіяла це, либонь, пронизана світлом рань березневої неділі та сирійська весна, що жене вниз схилами Муса-Дага, аж до горбистої рівнини Антіохії, навалу гігантських червоних анемонів. Усюди на полонинах буяє з землі їхній чудовий рум'янець, витісняючи цнотливу білизну високих нарцисів, яким також уже час цвісти. Муса-Даг немов оповита незримим золотистим гулом. Чи то роїться незліченна кількість бджіл, які залишили вулики Кебусії, чи в цю бездоганно доступну для вух та очей годину долинає здалеку прибій Середземного моря, що підточує голий хребет гори?

Вибоїста дорога в'ється вгору між обвалених стін. Там, де руїни змінює хаотичний розсип каміння, дорога звужується, переходить у стежку вівчарів. Передгір'я пройдено.

Багратян озирається. Довготелесий, у вільного крою костюмі з м'якої домотканної вовни, він стоїть випрямившись і вслухається. Трохи збочена феска на вологому чолі. Очі у нього широко розставлені, такі ж великі, як у природного вірменина, але світліші.

Тепер Габріелеві видно, звідки він прийшов: у просвіті між евкаліптами, що ростуть у парку, його погляду відкрився будинок із яскравими стінами та пласким дахом. Осяяні ранішнім сонцем стайні та господарські прибудови. До садиби більше півгодини ходу, але здається, що будинок зовсім близько, ніби слідував за господарем по п'ятах.

Але ж церква села Йогонолук, що стоїть унизу, в долині, явно вітає його, киває великим своїм куполом із гостроверхою бічною башточкою. Цей солідний похмурий храм і садиба Багратянів невіддільні одне від одного. Їх збудував півстоліття тому дід Габріеля, легендарний благодійник і добродій тутешніх місць.

У вірменських селян і ремісників є звичка повертатися після поневірянь у пошуках заробітку на чужині — навіть із самої Америки — додому в рідне гніздо. Інакше приходять новоявлені багатії — буржуа. Вони будують розкішні вілли на Лазурному березі неподалік Канна, в садах Геліополіса або скромніші — на схилах Ліванських гір, в околицях Бейрута. Дід Габріеля, Аветіс Багратян, разюче відрізнявся від цих парвеню. Він, засновник всесвітньо відомої фірми в Стамбулі з філіями в Парижі, Лондоні та Нью-Йорку, з року в рік, коли дозволяли справи, жив у своєму маєтку неподалік від Йогонолука, на схилі Муса-Дага. Не тільки Йогонолук, а й інші шість вірменських сіл навкруги він також наділив своєю царської щедрістю. Крім побудованих дідом церков і заснованих ним шкіл, із учителями, котрі здобули освіту в американських місіонерів, достатньо назвати й один дар, пам'ять про який усупереч усім подальшим подіям і досі зберегли місцеві жителі. Це — пароплав, зафрахтований під швейні машинки Зінгера, які Аветіс Багратян після особливо прибуткового року велів розподілити між п'ятдесятьма найбіднішими сім'ями навколишніх сіл.

Габріель — його сторожкий погляд ще був спрямований на рідну домівку — знав дідуся. Адже він народився в цьому будинку і в дитинстві провів тут багато часу. У дванадцять років хлопця вивезли звідси. Тепер це минуле життя, яке колись було його життям, зачіпає до неймовірного болю.

Це — як спогад про передбуття, від нього стає моторошно та саднить душу. Пам'ятав чоловік діда насправді чи тільки читав про нього в дитячих книжках, або лише бачив його портрети?

Низенький дідок із сивою еспаньйолкою, в довгому шовковому халаті в жовту та чорну смужки. Пенсне — в золотій оправі, ланцюжок звисає на груди. Він ступає червоними мештами по садовій траві. Всі зустрічні низько йому вклоняються. Пещені старечі пальці торкаються щоки підлітка. Було це насправді чи тільки здається? Дід пробуджує в ньому такі ж почуття, як і гора Муса.

Коли кілька тижнів тому Габріель уперше після повернення побачив гору свого дитинства, гребінь, що поступово темніє на тлі вечірнього неба, його переповнило невимовне почуття — солодке та страшне. Чоловік одразу ж притлумив це почуття. Що це було, перше, ще неясне передчуття чи промовляли останні двадцять три роки? Двадцять три роки в Європі, в Парижі! Двадцять три роки повної асиміляції! А пережито стільки, що вистачило б на вдвічі або втричі більше часу... Ці роки погасили все минуле... Після смерті дідуся, Аветіса Багратяна, сім'я, звільнившись від нав'язаного їй главою родини місцевого патріотизму, залишає цей східний шматочок землі. Резиденцією фірми, як і раніше, залишається Стамбул. Але батьки Габріеля живуть тепер разом із обома синами в Парижі. Правда, брат Габріеля — він старший на п'ятнадцять років і, як і дід, носить ім'я Аветіс — незабаром зникає, ставши співвласником фірми з імпорту, повертається до Туреччини. Ім'я діда брат носить по праву — його нітрохи не тягне в Європу. Він — дивак і відлюдник. Після багаторічного запустіння садиба в Йогонолуку завдяки Аветісові-молодшому — знову в повазі. Єдина його пристрасть — полювання, чоловік раз по раз влаштовує мисливські вилазки в гори Тавра та Гаурава. Про брата Габріель має смутну уяву, сам він, скінчивши в Парижі гімназію, слухає лекції в Сорбонні. Ніхто не примушує чоловіка займатися комерцією — фахом, до якого він зовсім непридатний і становить дивовижний у їхній родині виняток.

Йому дали можливість вести життя вченого й естета, займатися археологією, історією мистецтва, філософією, до того ж молодик отримує щорічну ренту, яка дозволяє йому бути незалежною, навіть заможною людиною. З Жульеттою він одружується дуже рано. Цей шлюб знаменує собою глибоку зміну в житті Габрієля. Француженка залучає чоловіка у своє середовище. Тепер Багратян — майже зовсім француз. Вірменин він, так би мовити, лише теоретично. Але й не зовсім відрікся від себе, час від часу друкує у вірменських журналах свої наукові праці. А для свого десятирічного сина Стефана запрошує домашнього вчителя-вірменина, щоб навчити хлопчика мови пращурів. Жульєтта вважає це абсолютно зайвою та навіть шкідливою витівкою. Але молодий Самвел Авакян її приваблює, тому після кількох ар'єргардних боїв вона капітулює.

В основі розбіжностей між подружжям Багратянів лежить одне постійне протиріччя. Як би не намагався Габрієль укоренитися в чужій країні, він мимоволі втягується в політичну боротьбу свого народу. Має славетне ім'я, Габрієля Багратяна охоче відвідують, буваючи наїздом у Парижі, вірменські політичні діячі. Йому навіть пропонують вступити в «Дашнакцутюн», від чого той із жахом відмовляється. Правда, 1907 року чоловік бере участь у відомому конгресі, на якому «молоді турки» об'єднуються з вірменською національною партією. Йдеться про створення нової держави, де всі народи будуть жити мирно, пліч-о-пліч, без дискримінації. Така програма надихне навіть людину, відірвану від батьківщини. У ці дні турки розсипаються в барвистих компліментах, запевняють вірменів у своїй полум'яній любові.

До клятви вірності Багратян ставиться серйозніше, ніж інші, така вже його натура. Ось чому Габрієль, ледь вибухнула Балканська війна, добровільно вступає до лав турецької армії. У Стамбулі він проходить прискорену підготовку в школі офіцерів запасу, але після її закінчення встигає взяти участь тільки в битві — під Булаїром — як командир гаубичної батареї. Ця єдина довга розлука з близькими триває більше півроку, і він дуже страждає. Може, боїться втратити

Жульетту? Відчуває в її ставленні до нього якусь зміну, втім, реального приводу так думати у нього немає. Після повернення в Париж Багратян уникає всього, що не має прямого стосунку до її внутрішнього світу. Він — мислитель, людина, для котрої духовність — понад усе, людина як така. Що йому до справ турків, і хто йому, врешті, вірмени? Габріель подумує про те, щоб прийняти французьке громадянство. Жульетта була б щаслива. Але його весь час стримує якийсь почуття внутрішнього гальмування. Багратян пішов добровольцем на фронт. Нехай навіть не живе у своїй вітчизні, але не може ж її зректись! Адже це — батьківщина його батьків. Вони зазнали там нечуваних страждань і все ж її не покинули. Самому Габріелю страждати не довелося. Про масові вбивства та погроми він знає тільки з книжок і балачок. Чи не все одно, якій владі кориться людина, для котрої духовність — понад усе? І Габріель залишається турецьким підданим.

Два щасливих роки в чарівній квартирці на авеню Клебер. Здавалося б, усі проблеми вирішено та віднайдено, нарешті, стійкість. Габріелю тридцять п'ять років, Жульетті — тридцять чотири. Стефану — тринадцять. Життя плине без турбот, їх не обтяжує надмірне честолюбство, він зайнятий інтелектуальною працею, родина товаришує з приємними людьми. Щодо вибору друзів, то тут усе вирішує Жульетта. Стається це перш за все тому, що Габріель майже не бачиться зі старими вірменськими знайомими. Батьки його давно померли. Жульетта неухильно підтверджує свою національну домінанту, що не передбачає жодних поступок. Ось тільки очі сина не вдасться їй змінити. Габріель немов нічого не помічає.

Крутий поворот долі визначив несподіваний лист від Аветіса Багратяна. Старший брат викликав Габріеля в Стамбул. Він важко захворів і не в змозі більше очолювати підприємство. Кілька тижнів тому чоловік ужив усіх необхідних заходів, аби перетворити фірму на акціонерне товариство. Габріелю треба б там з'явитися, щоб забезпечити власні інтереси. Жульетта — вона дуже пишається своєю життєвою